

سنجش و رتبه‌بندی شاخص‌های توسعه فرهنگی در

شهرستان‌های استان گلستان

محمدباقر مسعودی^{۱*}، ابراهیم معمری^۲، فرهاد معمری^۳

^۱استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی گردشگری، موسسه آموزش عالی حکیم جرجانی گرگان
^۲دانشجوی کارشناسی‌ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه گلستان

^۳کارشناس علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۱/۲۷؛ تاریخ پذیرش: ۹۵/۶/۲۹

چکیده

بی‌شک مهمترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هر چند جامعه از بُعدهای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد، اما پوچ و میان تهی است. همه مکاتب بشری و نظام‌های سیاسی، اندیشه توسعه را به‌عنوان تلاش برای تعالی جامعه پذیرفته‌اند و هیچ جامعه و نظامی نیست که بخواهد و یا بتواند از سطح معین و ثابتی از فرهنگ مادی و غیر مادی متوقف شود. هدف اصلی این پژوهش، ارزیابی میزان توسعه‌یافتگی فرهنگی شهرستان‌های استان گلستان بر مبنای ۳۰ شاخص فرهنگی می‌باشد. نوع تحقیق کاربردی و از لحاظ روش‌شناسی، توصیفی - تحلیلی محسوب می‌شود. اطلاعات مورد نیاز برای انجام پژوهش، از طریق مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای به دست آمده‌اند و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم افزار آماری SPSS و صفحه گستر Excel و برای رتبه‌بندی شهرستان‌ها از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چند معیاره TOPSI SAW, VIKOR استفاده شده است. ادغام نتایج با تکنیک کپلند استفاده گردید؛ همچنین برای امتیازدهی از روش آنترویی شانون استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق، ۱۴ شهرستان استان گلستان بر اساس آخرین تقسیمات سیاسی - اداری می‌باشد. نتایج حاصل از این پژوهش بر اساس تکنیک ادغام کپلند نشان می‌دهد که، ۱۴/۲۸ درصد شهرستان‌ها برخوردار، ۷۱/۴۲ درصد نیمه برخوردار و ۱۴/۲۸ درصد در رده شهرستان‌های محروم قرار گرفتند. بنابراین بیشتر شهرستان‌های استان در سطح شهرستان‌های نیمه‌برخوردار و محروم قرار گرفته‌اند که نشان می‌دهد در توزیع شاخص‌های مختلف توسعه فرهنگی در سطح استان نابرابری زیادی وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: سطح‌بندی فرهنگی، تکنیک TOPSIS, VIKOR, شاخص‌های فرهنگی، استان گلستان.

مقدمه

جایگاه ویژه‌ای دارند. هیچ توسعه و تکاملی بدون توسعه و تکامل فرهنگی مطلوب و مقدر نیست و توسعه اقتصادی بدون توسعه فرهنگی، توسعه‌ای ناقص است. به عنوان مثال برخی کشورها زمانی توانسته‌اند در عرصه کشاورزی به استقلال برسند که در ریشه کن کردن بی‌سوادی و گسترش فرهنگ پیروز بودند؛ همچنین در بعضی از کشورها وحدت ملی را بر پایه فرهنگ، ایجاد یا تقویت نمودند و بعد بر این اساس حرکت اقتصادی و اجتماعی و سیاسی کشور را سامان و سازمان دادند (صالحی، ۱۳۸۶: ۷۵).

بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه، هویت و

نخستین نشست بزرگی که به مباحث سیاست‌های فرهنگی و همپای آن مباحث توسعه‌ی فرهنگی اختصاص یافت، «نشست بین دولتی راجع به ابعاد نهادی، اداری و مالی سیاست‌های فرهنگی» در مقیاس جهانی بود. این نشست در سال ۱۹۷۰ توسط یونسکو سازمان داده شد که به خصوص به مفهوم توسعه فرهنگی و سیاست‌های مرتبط با آن توجهی ویژه مبذول کرد (کبیری فر و صرافی‌زاده، ۱۳۸۹: ۵۰)

توسعه و توسعه فرهنگی دو مفهوم بسیار مهم است، که در برنامه‌ریزی‌های ملی در دوره‌های اخیر

*نویسنده مسئول: e.moammare70@gmail.com

منطقه و در بخش مربوطه و رتبه‌بندی سطوح برخوردار از مواهب توسعه ضروری است (قدیری معصوم و حبیبی، ۱۳۸۳: ۱). از این رو شناخت ارزش‌های فرهنگی و امکانات شهرستان‌های مختلف استان‌ها و سطح‌بندی توسعه فرهنگی آن‌ها، می‌تواند مسئولین و دست‌اندرکاران را به اتخاذ سیاست‌های جدید برای تقویت بنیان‌های فرهنگی و شکل‌دهی مهندسی فرهنگ و برنامه‌ریزی برای مقابله با تهدیدهای آتی فرهنگی وادارد. هدف این پژوهش محاسبه، بررسی و سطح‌بندی شهرستان‌های استان گلستان از بُعد شاخص‌های توسعه فرهنگی بر اساس روش‌ها و تکنیک‌های تصمیم‌گیری از جمله TOPSIS, SAW و VIKOR بر پایه آخرین آمار موجود و اطلاعات سالنامه آماری استان است. با استفاده از این پژوهش، تعادل یا عدم تعادل شهرستان‌های استان از لحاظ مولفه‌های مذکور مشخص و مناطق دارای اولویت از لحاظ اختصاص امکانات و خدمات شناسایی می‌شوند.

اهداف تحقیق بررسی تفاوت‌ها و نابرابری‌ها بین شهرستان‌های مختلف از نظر وضعیت و سطوح برخوردار از شاخص‌های فرهنگی و رتبه‌بندی شهرستان‌های استان از نظر میزان برخوردار از شاخص‌های یاد شده است، تا در قالب برنامه‌ریزی توسعه ناحیه‌ای و از طریق تعیین درجه‌ی توسعه نیافتگی، تصویر روشن و شفاف از امکانات و خدمات فرهنگی مذکور در شهرستان‌ها ارائه گردد و به این ترتیب گامی در جهت هدایت پتانسیل‌های توسعه‌ی کشور جهت وضعیت فرهنگی آنها برداشته شود. فرضیات زیر با توجه به پرسش اصلی تحقیق و اهداف بررسی موضوع به شرح ذیل است.

- به نظر می‌رسد توزیع شاخص‌های توسعه فرهنگی در بین شهرستان‌های استان متعادل نیست.

- به نظر می‌رسد شکاف و نابرابری به لحاظ میزان برخوردار از شاخص‌های توسعه خدمات فرهنگی در شهرستان‌های استان زیاد است.

مقوله توسعه فرهنگی به دلیل بافت پیچیده و چند بُعدی آن باعث شده که کمتر مطالعه جامعی راجع به

موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هر چند جامعه از بُدهای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد، اما پوچ و میان تهی است. امروزه، نقش فرهنگ در مباحث توسعه از محورهای مورد توجه صاحب نظران است.

ایران به عنوان کشوری در مسیر توسعه، دارای تنوع بسیار بالای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و همچنین با فرصت‌های مالی، طبیعی و زیست محیطی فراوان در کنار مسائلی چون موقعیت ویژه و البته راهبردی جغرافیایی، فرصت‌های بی‌بدیل طبیعی و انسانی و غیره، توجه خاص را به مقوله توسعه طلب می‌کند (بزاززاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۰). در این راستا یکی از معضلاتی که برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای با آن مواجه هستند، رشد نابرابر شهرها و مناطق است به طوری که با نگاه به توزیع فضایی خدمات در شهر و مناطق مشخص می‌شود که این خدمات به شکل متعادل توزیع نشده‌اند (تقوایی و اکبری، ۱۳۸۸: ۹۷). توزیع عادلانه امکانات و ثمرات توسعه در میان اکثریت جمعیت از خصیصه‌های مهم اقتصاد پویا و سالم است. برنامه‌ریزان جهت تحقق این امر سعی در کاهش نابرابری‌ها و عدم تعادل‌ها از طریق تدوین و اجرای برنامه‌های متعدد محرومیت‌زدایی و گسترش همه جانبه جنبه‌های مثبت توسعه یافتگی دارند (رضوانی و صحنه، ۱۳۸۲: ۲). کشور ما نیز به دلیل داشتن شرایط ناهمگون و امکانات طبیعی متنوع، نیازمند برنامه‌ریزی منطقه‌ای در سطح استان‌ها است، که البته برای کسب موفقیت در امر برنامه‌ریزی توجه به معیارهای توسعه بر اساس توانمندی‌های موجود در هر استان از مهمترین مسائلی است که باید در همه حال به آن توجه کرد (اکبری و مرادی، ۱۳۸۷: ۳۴).

با عنایت به این موضوع که استان گلستان جزو استان‌های مرزی و محروم کشور است باید برای توسعه همه بخش‌ها و بهره‌برداری از حداکثر پتانسیل‌های موجود، جهت کاستن از محرومیت نسبی و تقویت توان‌های بالقوه، متناسب با ظرفیت‌های هر منطقه برنامه‌ریزی شود؛ لذا برای تخصیص اعتبارات و منابع میان مناطق مختلف، شناسایی جایگاه آن

می‌باشد. یافته‌های حاصل از پژوهش نشان دهنده عدم توزیع همگن امکانات و خدمات در شهرستان‌های استان همدان است. به طوری که از ۹ شهرستان استان، شهرستان همدان به عنوان منطقه ناهمگن، شهرستان‌های تویسرکان و رزن به عنوان مناطق در حال توسعه، شهرستان‌های ملایر، کبودرآهنگ، فامین، نهاوند و بهار کمتر توسعه یافته و شهرستان اسدآباد توسعه نیافته می‌باشد.

سرخ‌کمال و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهش با عنوان: سطح‌بندی شهرستان‌های استان خراسان رضوی از لحاظ مولفه‌های توسعه‌یافتگی فرهنگی پرداخته‌اند. نتایج یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که شهرستان گناباد، رتبه اول و شهرستان‌های درگز و بردسکن به ترتیب رتبه‌های دوم و سوم را کسب نموده‌اند. ضریب پراکندگی بیانگر وجود نابرابری فرهنگی بین شهرستان‌های استان است.

محمدی و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان: تحلیلی بر توزیع فضایی خدمات فرهنگی و تعیین سطوح برخورداری استان‌های ایران پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که بین استان‌های ایران از نظر سطح توسعه یافتگی اختلافات زیادی وجود دارد، به طوری که استان تهران از نظر شاخص‌های فرهنگی خود را به صورت خیلی برخوردار مطرح کرده است. استان‌های اصفهان، فارس، مازندران، سمنان و یزد برخوردار. سایر استان‌ها از نظر برخورداری از شاخص‌های فرهنگی مد نظر در وضعیت مطلوبی نیستند و در آخر هم استان سیستان و بلوچستان نیز به عنوان محرومترین استان ایران محسوب می‌شود.

مشکینی و قاسمی (۱۳۹۱) در تحقیقی با عنوان: سطح‌بندی شهرستان‌های استان زنجان بر اساس شاخص‌های توسعه فرهنگی با استفاده از مدل TOPSIS پرداخته‌اند. نتایج حاصل از این پژوهش، بیانگر آن است که بین شهرستان‌های استان، زنجان از نظر بهره‌مندی از فضاها و امکانات فرهنگی تفاوت چشم‌گیری وجود دارد. به گونه‌ای که شهرستان‌های زنجان و ماهنشان، از بالاترین رتبه و شهرستان‌های خدابنده و ایجرود با اختلاف زیادی نسبت به دیگر

آن صورت گیرد. به طوری که مرور بر ادبیات تحقیق اعم از داخلی و خارجی نشان می‌دهد هر کدام از محققان از زاویه رشته و موضوع مورد علاقه خود، جنبه‌ای از توسعه فرهنگی را بررسی کرده‌اند، که به تعدادی از مطالعات انجام شده اشاره می‌شود:

مک‌کان^۱ (۲۰۰۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «سیاست‌های فرهنگی توسعه اقتصادی محلی: مفهوم سازی، محلی سازی و فرایندهای سیاست شهری» به بررسی رقابت بر روی چگونگی ترسیم سندهای چشم‌انداز آینده محلات در روند سیاست‌های محلی مختلف تمرکز دارد. وی این چنین استدلال می‌کند که این مبارزه می‌تواند به‌عنوان یک سیاست فرهنگی مفید تلقی شود. نتیجه نشان داد که سیاست فرهنگی، استفاده از واژه توسعه اقتصاد محلی است.

کارول رزنستالین^۲ (۲۰۱۱) در مقاله خود «توسعه فرهنگی و محله‌های شهری» چهار ویژگی، سرانه مطالعه، احترام به قوانین، آموزش و طراحی مطلوب را بیان می‌کند و به استدلال تاثیر این ویژگی‌ها در توسعه فرهنگی و زندگی فرهنگی محلات می‌پردازد.

زیاری (۱۳۷۹)، در پژوهش با عنوان: سنجش درجه توسعه یافتگی فرهنگی استان‌های ایران، ضمن بهره‌گیری از روش تاکسونومی عددی، درجه توسعه یافتگی بخش فرهنگ در استان‌های کشور با توجه به ۲۳ شاخص انتخابی فرهنگی اندازه‌گیری شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که استان تهران در میان استان‌های کشور، به دلیل شدت توسعه یافتگی فرهنگی، نسبت به سایر استان‌ها ناهمگن است و از نابرابری‌های فرهنگی استان‌ها، نبود فرصت‌های برابر در منابع، وجود نظام برنامه‌ریزی مرکزگرا و بهره‌گیری از الگوی توسعه مرکز- پیرامون می‌داند.

سلمانی مقدم و جعفری (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان: سنجش وضعیت توسعه یافتگی شهرستان‌های استان همدان با استفاده از مدل تاکسونومی عددی پرداخته‌اند. روش استفاده برای ارزیابی میزان توسعه یافتگی شهرستان‌های استان تاکسونومی عددی

1. McCann
2. Rosenstein, Carole

از پیروان دکترین رشد نامتعادل هستند که در آن، نظریه قطب رشد تجلی می‌شود. نظریه قطب رشد پویا بر دو اثر استوار است: یکی اثرات تمرکز و دیگری اثرات پخش؛ بدین صورت که رشد همزمان در همه جا اتفاق نمی‌افتد بلکه در نقاط یا قطب‌های توسعه اتفاق می‌افتد که قدرت جاذبه بالایی دارند (اثر تمرکز). این نقاط، توسعه را در کانال‌هایی پخش می‌کنند که کل اقتصاد را تحت تاثیر قرار می‌دهد (اثر پخش) (کلانتری، ۱۳۹۱: ۶۰-۷۰). روزن اشتاین^۸ روند رشد متعادل را وجود صرفه‌جویی‌های خارجی، وابستگی افقی و متقابل تقاضاهای شعب مختلف یک اقتصاد ابراز می‌دارد (زیاری و جلالیان، ۱۳۸۷: ۸۱). از این رو، در ادبیات مربوط به توسعه از توسعه اقتصادی، توسعه سیاسی، توسعه اجتماعی، توسعه فرهنگی و توسعه انسانی سخن به میان می‌آید.

فرهنگ به‌رغم پیچیدگی‌های فراوان در تعریفش به این معنا در نظر گرفته می‌شود؛ فرهنگ مجموعه کاملی است از ویژگی‌های خاص روانی، جسمانی و فکری و احساسی که معرف یک جامعه یا گروه انسانی هستند. فرهنگ نه تنها هنر و ادبیات را شامل می‌شود که شیوه‌های زندگی، حقوق اساسی نوع بشر، نظام‌های ارزشی، سنت‌ها و باورها را نیز در بر می‌گیرد (وحید، ۱۳۸۶: ۲۸۸). عامل فرهنگ، مهم‌ترین عامل در تغییرات و تحولات اجتماعی است. به بیان دیگر، فرهنگ زیربنای تمامی تغییرات و تحولات در جامعه است، و مسلماً توسعه اجتماعی نیز در این زمینه تابعی است از فرهنگ و توسعه فرهنگی. فرهنگ در جغرافیا به طور ساده عبارت است از گُنش متقابل میان انسان‌ها؛ بنابراین هر فرد بالقوه می‌تواند در فرهنگی که با دیگران اشتراک دارد، تغییر ایجاد کند و تغییر به عنوان پدیده‌ای فرهنگی همواره مطرح بوده است؛ بنابراین جغرافیای فرهنگی، به مطالعه فضایی گروه‌های فرهنگی و عملکرد فضایی جامعه می‌پردازد (فنی، ۱۳۸۸: ۴۱). به عبارت دیگر، جغرافیای فرهنگی به مطالعه و نقش فرهنگ در شناخت مفهوم فضا می‌پردازد و در این شناخت به شیوه فراهم آمدن

شهرستان‌های استان، کمترین رتبه را از نظر شاخص‌های فرهنگی دارند.

شیخ‌بیگلو و همکاران (۱۳۹۱) در تحقیقی با عنوان: تحلیل فضایی محرومیت و نابرابری‌های توسعه در شهرستان‌های ایران پرداخته‌اند. تکنیک به کار رفته در پژوهش برای توسعه یافتگی شهرستان‌ها LINMAP می‌باشد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شهرستان‌های ایران با مشکل نابرابری منطقه‌ای مواجه‌اند به طوری که از میان ۳۳۶ شهرستان کشور، ۷۷ شهرستان در گروه نسبتاً محروم و محروم قرار می‌گیرند. به طوری که اغلب مناطق محروم و توسعه نیافته در قسمت جنوب شرق ایران متمرکز شده‌اند.

مفاهیم، دیدگاه‌ها و مبانی نظری

در افکار صاحب نظران توسعه، تعابیر مختلفی از واژه‌ی توسعه وجود دارد که از آن جمله می‌توان به افزایش تولید، افزایش بازدهی، ارتقاء سطح کمی و کیفی زندگی، ارتقاء سطح خدمات بهداشتی و درمانی، برطرف کردن مشکلات بیکاری و تورم، تامین نیازهای اقتصادی- اجتماعی، برخورداری از آموزش و فرهنگ و مشارکت فعال در عرصه‌های مختلف اشاره کرد (تودارو^۱، ۱۳۸۷: ۲۳). توسعه پیچیده‌ترین مواجهه بشر با منابع و محیط اطراف خود در راستای دستیابی به تعالی و رفاه می‌باشد (ملکی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۳). توسعه مطلقه‌ای، مفهومی در ادبیات برنامه‌ریزی می‌باشد که هدف آن خلق چهارچوبی مناسب برای دستیابی به یک بهبودی باثبات در استانداردهای زندگی است (میره‌ای و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۹). نظریه‌های ارائه شده درباره دستیابی به توسعه را می‌توان به دو گروه عمده نظریه رشد نامتعادل و نظریه رشد متعادل تقسیم نمود: فرانسوا پرو^۲، هیریشمن^۳، سینگر^۴، کیندلبرگر^۵، استرین^۶، و روستو^۷

1. Todaro
2. Fransa Perrot
3. Hirschmann
4. Singer
5. Kindleberger
6. Streeten
7. Rostow

8. Rosenstein

بگسترانیم که متکی به مفهوم گسترده‌تر از فرهنگ باشد؛ یعنی فرهنگ را برای مردم عادی هر جامعه سازمان بدهیم و تدارک ببینیم. از این رو، توسعه معنایی وسیع و همه جانبه می‌یابد و انسان در محور چنین توسعه‌ای قرار می‌گیرد. این انسان الزاما به گروه‌های ویژه‌ای، یعنی نخبگان جامعه وابستگی ندارد. توسعه‌ی فرهنگی تمامی مردمان را هدف می‌گیرد، نه فقط نخبگان را. هدف توسعه فرهنگی، فراهم آوردن اسباب دسترسی توده‌های مردم به فرهنگ و مشارکت آنان در زندگی فرهنگی است. بین ترتیب دو عامل در این جا اهمیت می‌یابد: دسترسی و مشارکت. مفهوم توسعه‌ی فرهنگی با این دو خصلت سر و کار دارد، و می‌خواهد چارچوب‌هایی تنظیم کند که به تحقق دو حوزه‌ی یاد شده در زمینه‌های مشخص کمک کند (کبیری فر و صرافی‌زاده، ۱۳۸۹: ۵۰).

سازمان یونسکو عوامل مهم توسعه فرهنگی را فعالیت‌های فرهنگی (کتاب، کتابخانه، موسیقی، موزه‌ها، سینما، محوطه‌های میراث جهانی و جهانگردی بین‌المللی) و گرایش‌های فرهنگی (کتاب، روزنامه، مبادلات فرهنگی، محیط زسیت و غیره) معرفی می‌کند. در گزارش سال ۱۳۷۸ این شاخص‌ها در ایران در قالب زیر معرفی شده‌اند: رادیو، تلویزیون، سینما، عکس، موسیقی، تئاتر، ورزشی، گردشگری (فاضل‌نیا، ۱۳۸۹: ۱۵۶). پژوهش حاضر بعد کمی توسعه یافتگی فرهنگی مد نظر است. توسعه فرهنگی جوامع با توجه به تحول و گسترش شاخص‌های مربوط به آن ارزیابی و در قالب‌های کمی اندازه‌گیری می‌شود. شاخص‌های توسعه فرهنگی مهمترین ابزارهای برنامه‌ریزی فرهنگی در منطقه خاصی از یک جامعه هستند. در این پژوهش از شاخص‌های توسعه فرهنگی برای سطح‌بندی مناطق استفاده شده است. یونسکو در گزارش جهانی فرهنگ در سال ۱۹۹۸ و ۲۰۰۲ به ارائه شاخص‌های فرهنگی کشورهای مختلف جهان همراه با داده‌های آن‌ها پرداخته است. در این گزارش ۱۲۵ شاخص معرفی، که طبقات اصلی به شرح زیر است:

- فعالیت‌های فرهنگی شامل روزنامه، کتاب، کتابخانه، موسیقی، بایگانی و موزه‌ها، رادیو، تلویزیون،

فرآیندهای مختلف در مکان‌های ویژه نظر دارد (افضلی، ۱۳۸۷: ۳۶). جغرافیای فرهنگی از یک سو به بررسی روابط، اثرات و کنش‌های متقابل انسان یا گروه‌های انسانی با چشم‌اندازهای طبیعی-زیستی، از نظر شکل‌دهی و شکل‌گیری آن به چشم‌اندازهای فرهنگی می‌پردازد و از سوی دیگر پی‌آمدهای روابط او را با همین چشم‌انداز فرهنگی خود ساخته بیان می‌کند. از این رو تبیین پراکندگی مکانی، روابط مکانی پدیده‌ها و عناصر فرهنگی، بر اثر رفتار گروه‌های انسانی در محیط ایجاد شده‌اند و یا می‌شوند در قلمرو این علم قرار می‌گیرند (حاتمی‌نژاد و نوذری، ۱۳۸۵: ۷۲). توسعه فرهنگی از اوایل دهه ۱۹۸۰ به بعد از طرف یونسکو در مباحث توسعه مطرح شده و از مفاهیمی است که نسبت به سایر بخش‌های توسعه از ابعاد و بار ارزشی بیشتر برخوردار است و تاکید بیشتری بر نیازهای غیر مادی افراد جامعه دارد؛ بنابراین، فرآیندی است که در طی آن با ایجاد تغییراتی در حوزه‌های ادراکی، شناختی، ارزشی و گرایشی انسان‌ها، قابلیت‌ها و باورها و شخصیت ویژه‌ای را در آن‌ها به وجود می‌آورد که حاصل این باورها و قابلیت‌ها، رفتارها و کنش‌های خاصی است که مناسب توسعه است (یونسکو، ۱۳۷۹: ۱۷). به عبارتی حاصل فرایند توسعه فرهنگی کنار گذاشتن خرده‌فرهنگ‌های نامناسب توسعه‌ای است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۴۸). اساسا فرهنگ یکی از مهم‌ترین عوامل تحقق توسعه است، از این رو، توسعه فرهنگی، هم یکی از پیش‌شرط‌های بنیادی تحقق توسعه و هم یکی از آرمان‌های بنیادی توسعه در هر جامعه است، از همین رو بیش‌تر صاحب‌نظران توسعه، از جمله کارگزاران و مسئولان سازمان ملل متحد، تاکید خاصی بر فرهنگ به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل تحقق توسعه دارند (الیاسی، ۱۳۶۸: ۱۵۶-۱۴۵).

هنگامی که از توسعه‌ی فرهنگی سخن می‌گوییم و قصد می‌کنیم که با گزینش‌های معین، امکانات دسترسی مردم را به فرهنگ فراهم بیاوریم، در عمل از نوعی فرهنگ که خاص نخبگان است، دوری می‌جوئیم و می‌خواهیم قابلیت‌ها و شیوه‌هایی را بیروانیم و

مهم، از یک سری شاخص استفاده می‌شود. شاخص‌ها، نشانگرهایی هستند که فرایند جمع‌آوری، طبقه‌بندی و تجزیه و تحلیل اطلاعات و نتیجه‌گیری را منطقی و به طور کلی جهت فعالیت‌ها را مشخص و از حیث مفهومی چهارچوب مناسبی را برای هدف گذاری، تدوین و برنامه‌ریزی و ارزشیابی فعالیت‌ها به دست می‌دهند. در واقع شاخص‌ها به عنوان نماگرها، ترجمان اهداف کلان و کیفی هستند که جهت گیری و سمت گیری یه سوی اهداف و سیاست‌های مورد نظر را ممکن می‌سازد (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱۵۴). از طریق این شاخص‌ها باید بتوان، تصویری مناسب از توزیع توسعه یافتگی به دست آورد (امین‌بخت، ۱۳۸۵: ۱۹). بنابراین در این پژوهش به منظور عملیاتی ساختن متغیر تحقیق ۳۰ شاخص از مولفه‌های توسعه فرهنگی گردیده است. لازم به ذکر است که این ۳۰ شاخص از طریق مرور اسنادی به دست آمده و سعی گردیده تمامی مولفه‌ها که در پژوهش‌های نم‌نه به عنوان مولفه‌های سنجش درجه توسعه فرهنگی ذکر گردیده‌اند، انتخاب شوند. شاخص‌های استفاده شده برای رتبه‌بندی فرهنگی شهرستان‌ها به شرح ذیل است:

X1 تعداد کتابخانه‌های عمومی، X2 تعداد مساجد، X3 تعداد آموزشگاه‌ها، X4 تعداد سینماها، X5 تعداد سالن نمایش، X6 تعداد نمایشگاه‌های برپا شده، X7 تعداد چاپخانه، X8 تعداد کانون‌های پرورش فکری، X9 تعداد کارکنان آموزشی زن، X10 تعداد کارکنان آموزشی مرد، X11 تعداد دانش‌آموزان دختر، X12 تعداد دانش‌آموز پسر، X13 تعداد باسوادان مرد، X14 تعداد باسوادان زن، X15 تعداد کتاب‌های موجود در کتابخانه‌ها، X16 تعداد کتاب‌های موجود در کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، X17 تعداد اعضاء کتابخانه‌های عمومی، X18 تعداد تماشاگر موسیقی، X19 تعداد تماشاگران تئاتر، X20 تعداد برنامه موسیقی اجرا شده، X21 تعداد برنامه تئاتر اجرا شده، X22 تعداد بازدید کنندگان از نمایشگاه کتاب، X23 تعداد نمایشگاه کتاب برپا شده، X24 اماکن مذهبی اقلیت‌های قومی، X25 تعداد تکیه‌ها، حسینیه‌ها،

سینما، هنرهای نمایشی، تعطیلات عمومی، محوطه‌های میراث جهانی، تجارت کالای فرهنگی، جهانگردی بین‌المللی، ارتباطات و فناوری جدید. -گرایش‌های فرهنگی شامل کتاب، روزنامه و اوراق چاپی، رایو و تلویزیون، سینما، ارتباطات و سفر، مبادلات فرهنگی پذیرش کنوانسیون‌های فرهنگی، کنوانسیون‌های حقوق بشر، ترجمه و انتشار کتاب به زبان‌های خارجی، ترجمه از زبان اصلی، کنوانسیون‌های میراث فرهنگی (فاضل‌نیا و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۵۹).

روش تحقیق

از مهمترین اهداف برنامه‌ریزی، آینده‌نگری و ایجاد توسعه متعادل در مناطق جغرافیایی است لازمه این فرایند، مطالعه و شناخت دقیق مناطق و استعدادها بالقوه و بالفعل، همچنین ارزیابی و شناخت رابطه بین شاخص‌های اثر گذار در توسعه منطقه است. در این راستا، برای رسیدن به این مرحله باید از روش‌ها و تکنیک‌های مختلف یاری جست، یکی از مهمترین راهبردهای موجود در این زمینه تکنیک‌های کمی و ریاضی می‌باشد (محمدی، ۱۳۸۱: ۴۳). در این پژوهش، شهرستان‌های مختلف استان گلستان از نظر شاخص‌های فرهنگی بررسی و مقایسه می‌شوند. تعداد ۳۰ شاخص از طریق مرور پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه انتخاب گردید. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و رویکرد حاکم بر فضای تحقیق، کاربردی است. جامعه آماری تحقیق استان گلستان به تفکیک شهرستان‌های آن است. در اطلاعات مورد نیاز از روش اسنادی و کتابخانه‌ای که مربوط به سال ۱۳۹۲ است، جمع‌آوری گردید و تکنیک‌های به کار رفته در این پژوهش VIKOR، SAW و TOPSIS است و همچنین داده‌ها با نرم‌افزار آماری SPSS و صفحه گستر Excel تجزیه و تحلیل شدند. شناخت بهتر و دقیق‌تر از وضعیت مکان‌های جغرافیایی در زمینه‌های مختلف در سطوح متفاوت منوط به در دسترس داشتن اطلاعات کامل و پردازش شده از مکان‌های مورد نظر است (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵: ۲۰۱) برای نیل به این

اساس این هدف صورت می‌گیرد. این جواب سازشی یک شاخص رتبه‌بندی چند معیاره بر اساس نزدیکی به جواب ایده‌آل را مطرح می‌سازد. هدف اصلی تکنیک ویکور نزدیکی بیشتر به جواب ایده‌آل هر شاخص است. تکنیک ویکور برای حل مسائلی با خصوصیت توافق برای حل ناسازگاری قابل قبول می‌باشد (اصغری‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۴).

محدوده و قلمرو پژوهش

استان گلستان با مساحت ۲۰۴۳۸ کیلومتر مربع، ۱/۳ درصد از کل مساحت کشور و رتبه ۲۱ در بین استان‌ها است، شهرستان گنبد با ۵۰۷۱/۳ کیلومتر مربع (۲۴/۸۱ درصد از مساحت استان) بزرگترین و شهرستان بندگز با ۲۳۹/۳۱ کیلومتر مربع (۱/۱۷ درصد از مساحت استان) کوچکترین شهرستان استان می‌باشند. تراکم نسبی جمعیت استان در سال ۱۳۹۲ معادل ۸۷ نفر در کیلومترمربع بود که شهرستان گرگان با ۲۸۶ نفر و شهرستان مراوه تپه با ۱۷ نفر بالاترین و پایین‌ترین تراکم نسبی جمعیت را داشته‌اند. این استان بین ۳۶ درجه و ۳۰ دقیقه و ۲ ثانیه تا ۳۸ درجه و ۷ دقیقه و ۶ ثانیه عرض شمالی و ۵۳ درجه و ۵۱ دقیقه تا ۵۶ درجه و ۲۱ دقیقه و ۴ ثانیه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ و در بخش شمالی کشور واقع شده است. از شمال به کشور ترکمنستان، از جنوب به استان سمنان، از شرق به استان خراسان شمالی و از غرب به دریای خزر و استان مازندران محدود می‌شود. استان گلستان از نظر تقسیمات کشوری بر اساس آخرین تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۲ متشکل از ۱۴ شهرستان، ۲۷ بخش، ۲۵ شهر، ۶۰ دهستان، ۱۰۰۸ آبادی مسکونی و ۴۷ آبادی غیر مسکونی می‌باشد (سالنامه آماری استان گلستان، ۱۳۹۲: ۱۳). شکل ۱ محدوده مورد مطالعه است.

زینبیه‌ها و مهدیه‌ها، X26 تعداد اماکن متبرکه اسلامی، X27 تعداد صندلی سینماها، X28 تعداد نمایشگاه‌های متفرقه بر پا شده، X29 تعداد بازدید کنندگان از نمایشگاه‌های متفرقه ایجاد شده، X30 تعداد تماشاگران سینماها.

معرفی تکنیک‌ها

- تکنیک تاپسیس

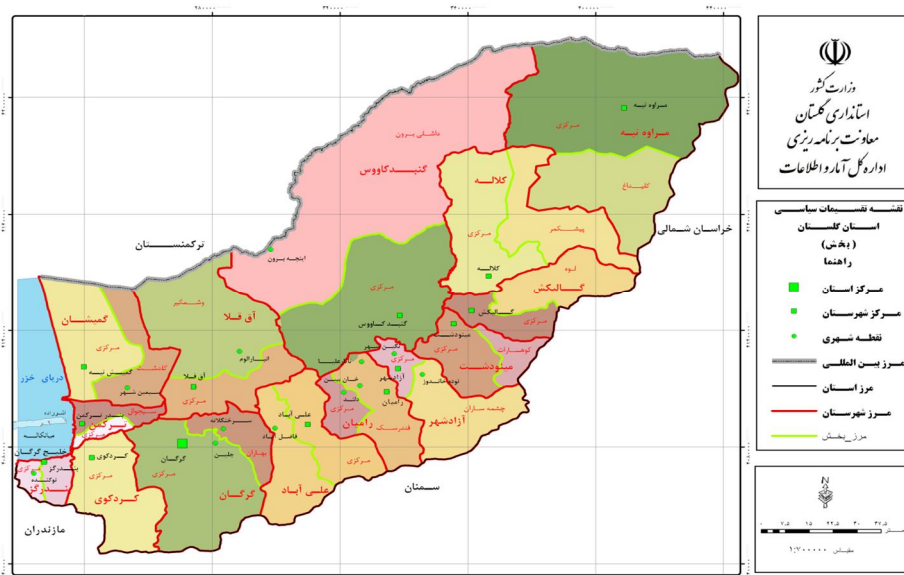
تکنیک TOPSIS یکی از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره است که برای ارزیابی و رتبه‌بندی مناطق، شهرها، روستاها و یا هر واحد مطالعه دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد. این روش توسط هوانگ و یون بسط یافته است (کلانتری، ۱۳۹۱: ۲۶۵). اساس این تکنیک بر این مفهوم استوار است که گزینه انتخابی بایستی کمترین فاصله را با راه حل ایده‌آل مثبت و بیشترین فاصله را با ایده‌آل منفی داشته باشد.

- روش وزن‌دهی ساده (Saw)

روش وزن‌دهی ساده، ساده‌ترین روش تصمیم‌گیری چند معیاره است. این روش در سال ۱۹۸۱ توسط هوانگ و یون ارائه شده است. در این روش که با نام روش ترکیب خطی وزن‌دار نیز شناخته می‌شود، پس از بی‌مقیاس کردن ماتریس تصمیم، با استفاده از ضرایب وزنی معیارها ماتریس تصمیم‌گیری بی‌مقیاس شده وزن‌دار به دست آمده و با توجه به این ماتریس، امتیاز هر گزینه محاسبه می‌شود (عطایی، ۱۳۸۹: ۶۱).

- روش ویکور

ویکور یک روش تصمیم‌گیری چند معیاره برای حل یک مسئله تصمیم‌گیری گسسته با معیارهای نامتناسب واحدهای اندازه‌گیری مختلف و متعارض توسط اپروکویک و تزنگ ایجاد شده است (امیری، ۱۳۸۶: ۱۷۱). این روش یک مجموعه رتبه‌بندی شده از گزینه‌های موجود را با توجه به شاخص‌های متضاد تعیین می‌کند. به طوری که رتبه‌بندی گزینه‌ها بر

شکل ۱: موقعیت شهرستان‌های مورد مطالعه.

منبع: معاونت برنامه‌ریزی استانداری گلستان

بحث اصلی

در این پژوهش برای سطح‌بندی شاخص‌های توسعه در سطح استان گلستان با استفاده از ۳۰ شاخص در بخش فرهنگی استفاده شده است. ابتدا متغیرهای مورد نیاز با استفاده از روش نورم برای

تکنیک‌های ویکور و تاپسیس بی مقیاس شده و برای تکنیک SAW از روش بی‌مقیاس سازی خطی استفاده گردید. پس از بی‌مقیاس سازی داده‌ها از روش آنترویی شانون برای وزن دهی آن‌ها استفاده شده است. جدول (۱).

جدول ۱: وزن معیارهای مختلف با استفاده از آنترویی شانون

ردیف	عنوان شاخص	وزن شاخص	ردیف	عنوان شاخص	وزن شاخص
۱	تعداد کتابخانه‌های عمومی	۰,۰۱۸۳	۱۶	تعداد کتاب‌های موجود در کانون پرورش	۰,۰۲۸۹
۲	تعداد مساجد	۰,۰۱۳۷	۱۷	تعداد اعضاء کتابخانه‌های عمومی	۰,۰۲۱۹
۳	تعداد آموزشگاه‌ها	۰,۰۱۰۹	۱۸	تعداد تماشاگران موسیقی	۰,۰۲۴۴
۴	تعداد سینما	۰,۰۸۶۶	۱۹	تعداد تماشاگران تئاتر	۰,۰۵۳۷
۵	تعداد سالن نمایش	۰,۰۰۹	۲۰	تعداد برنامه‌های موسیقی	۰,۰۳۴۰
۶	تعداد نمایشگاه	۰,۰۵۳۵	۲۱	تعداد برنامه‌های تئاتر	۰,۰۲۷۸
۷	تعداد چاپخانه	۰,۰۳۲۲	۲۲	تعداد بازدید کنندگان نمایشگاه کتاب	۰,۰۳۷۸
۸	تعداد کانون پرورش فکری	۰,۰۱۲۹	۲۳	تعداد نمایشگاه کتاب	۰,۰۲۷۸
۹	تعداد کارکنان آموزشی زن	۰,۰۱۵۱	۲۴	اماکن مذهبی اقلیت‌ها	۰,۱۲۹۱
۱۰	تعداد کارکنان آموزشی مرد	۰,۰۰۸۴	۲۵	تعداد تکیه‌ها، حسینیه‌ها، مهدیه‌ها	۰,۰۲۱۲
۱۱	تعداد دانش‌آموز دختر	۰,۰۱۴۱	۲۶	تعداد اماکن متبرکه اسلامی	۰,۰۱۹۳
۱۲	تعداد دانش‌آموز پسر	۰,۰۱۳۶	۲۷	گنجایش سینما	۰,۰۸۴۷
۱۳	تعداد باسوادان مرد	۰,۰۱۶۶	۲۸	تعداد تماشاگران سینما	۰,۰۹۴۲
۱۴	تعداد باسوادان زن	۰,۰۱۶۱	۲۹	بازدید کنندگان از نمایشگاه‌های سایر	۰,۰۲۹۷
۱۵	تعداد کتاب‌های موجود در کتابخانه	۰,۰۲۱۹	۳۰	تعداد نمایشگاه‌های سایر	۰,۰۲۰۶

منبع: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۷

تکنیک نیز نشان می‌دهد که شهرستان گرگان با امتیاز ۰,۹۴۵ به‌عنوان رتبه یک و شهرستان مراوه‌تپه با امتیاز ۰,۰۱۰ در رتبه آخر قرار گرفته است و در آخرین تکنیک به کار گرفته شده یعنی SAW نیز شهرستان گرگان با امتیاز ۰,۵۱۲ رتبه اول را کسب کرد و شهرستان مراوه تپه با امتیاز ۰,۰۰۶ به‌عنوان آخرین شهرستان شناخته شد. در جدول (۲) نحوه رتبه‌بندی شهرستان‌ها نمایش داده شده است.

پس از وزن‌دهی متغیرها با استفاده از سه تکنیک مختلف (ویکور، تاپسیس و SAW) اقدام به دسته‌بندی شهرستان‌های این استان شده است که یافته‌ها بر اساس مدل ویکور نشان می‌دهد که شهرستان گرگان با ضریب توسعه ۱ رتبه یک را در بین چهارده شهرستان استان دارا می‌باشد و شهرستان مراوه‌تپه رتبه چهارده یعنی رتبه آخر را دارد. مدل دیگری که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفت تکنیک تاپسیس می‌باشد. سطح‌بندی‌های حاصل از این

جدول ۲: رتبه‌بندی شهرستان‌های استان گلستان بر اساس تکنیک‌های تصمیم‌گیری

SAW		شهرستان	ویکور		شهرستان	تاپسیس		شهرستان
رتبه	ضریب توسعه		رتبه	ضریب توسعه		رتبه	ضریب توسعه	
۱	۰,۵۱۲	گرگان	۱	۱	گرگان	۱	۰,۹۵۴	گرگان
۲	۰,۱۳۶	گنبد	۲	۰,۱۷۶	گنبد	۲	۰,۲۵۱	گنبد
۳	۰,۰۷۱	آزادشهر	۳	۰,۰۸۱	آزادشهر	۳	۰,۱۵۲	آزادشهر
۴	۰,۰۴۶	علی آباد	۴	۰,۰۷۴	علی آباد	۴	۰,۱۲۳	علی آباد
۵	۰,۰۳۵	مینودشت	۵	۰,۰۴۹	رامیان	۵	۰,۰۸۹	مینودشت
۶	۰,۰۳۴	رامیان	۶	۰,۰۴۹	مینودشت	۶	۰,۰۸۲	کلاله
۷	۰,۰۳۱	کلاله	۷	۰,۰۴۸	کلاله	۷	۰,۰۸۱	رامیان
۸	۰,۰۲۶	ترکمن	۸	۰,۰۳۶	آق قلا	۸	۰,۰۶۸	ترکمن
۹	۰,۰۲۶	آق قلا	۹	۰,۰۳۵	ترکمن	۹	۰,۰۶۲	کردکوی
۱۰	۰,۰۲۵	کردکوی	۱۰	۰,۰۳۲	کردکوی	۱۰	۰,۰۶۱	آق قلا
۱۱	۰,۰۲۴	بندر گز	۱۱	۰,۰۳۰	بندر گز	۱۱	۰,۰۵۵	بندر گز
۱۲	۰,۰۱۱	گمیشان	۱۲	۰,۰۱۰	گمیشان	۱۲	۰,۰۲۸	گمیشان
۱۳	۰,۰۱۰	گالیکش	۱۳	۰,۰۰۸	گالیکش	۱۳	۰,۰۲۰	گالیکش
۱۴	۰,۰۰۶	مراوه تپه	۱۴	۰	مراوه تپه	۱۴	۰,۰۱۰	مراوه تپه

منبع: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۷

گزینه‌ای بر گزینه دیگر بیش از تعداد مغلوب شدن آن گزینه بر دیگری باشد در ماتریس مقایسه زوجی با M (برد) را نشان می‌دهیم، و اگر همین مقایسه زوجی، رای اکثریت وجود نداشت و یا آرا با هم مساوی بود با X (باخت) کد گذاری می‌شود. M به منزله آن است که سطر بر ستون ارجحیت دارد و X نشان‌گر آن است که ستون بر سطر ارجحیت دارد. با جمع کردن هر سطر، تعداد بردها ($\sum C$) و جمع هر ستون تعداد باخت‌ها ($\sum R$) برای هر متغیر مشخص می‌شود و در نهایت گزینه‌ها بر اساس تفاضل مقادیر بردها ($\sum C$) و تعداد باخت‌ها ($\sum R$) اولویت‌بندی می‌شوند. نتایج مقایسه در جدول (۳) ارائه شده است.

ممکن است با توجه به تکنیک‌های مختلفی که در بالا ذکر شد شهرستان‌های مختلف، رتبه‌های متفاوتی را از هر کدام از این روش‌ها بدست آورده باشند که در این صورت برای رفع تفاوت‌ها و تعارض‌های بدست آمده بین رتبه‌بندی‌های گوناگون از هر یک از تکنیک‌ها برای شهرستان‌های مختلف می‌توان از روش‌های ادغام مانند میانگین رتبه‌ها، بردا و کپلند استفاده کرد که در این پژوهش برای اجماع در رتبه‌های گوناگون از روش کپلند استفاده شده است. در این روش برای تصمیم‌گیری، ماتریس مقایسه زوجی بین گزینه‌ها انجام می‌شود. در صورتی که بر اساس روش‌های مختلف تصمیم‌گیری، تعداد ارجحیت

جدول ۳: نتایج مقایسه زوجی و تعداد برد و باخت‌ها با تکنیک کپلند

$\sum c$	مراوه تپه	گالیکش	گمیشان	بندرگز	آق‌قلا	کردکوی	ترکمن	رامیان	کلاله	مینودشت	علی‌آباد	آزادشهر	گنبد	گرگان	
۱۳	m	m	m	m	m	m	m	m	m	M	m	m	m	-	گرگان
۱۲	m	m	m	m	m	m	m	m	m	M	m	m	-	x	گنبد
۱۱	m	m	m	m	m	m	m	m	m	M	m	-	x	x	آزادشهر
۱۰	m	m	m	m	m	m	m	m	m	M	-	x	x	x	علی‌آباد
۹	m	m	m	m	m	m	m	m	m	-	x	x	x	x	مینودشت
۷	m	m	m	m	m	m	m	x	-	X	x	x	x	x	کلاله
۷	m	m	m	m	m	m	m	-	x	X	x	x	x	x	رامیان
۶	m	m	m	m	m	m	-	x	x	X	x	x	x	x	ترکمن
۴	m	m	m	m	x	-	x	x	x	X	x	x	x	x	کردکوی
۵	m	m	m	m	-	m	x	x	x	X	x	x	x	x	آق‌قلا
۳	m	m	m	-	x	x	x	x	x	X	x	x	x	x	بندرگز
۲	m	m	-	x	x	x	x	x	x	X	x	x	x	x	گمیشان
۱	m	-	x	x	x	x	x	x	x	X	x	x	x	x	گالیکش
۰	-	x	x	x	x	x	x	x	x	X	x	x	x	x	مراوه تپه
	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۸	۹	۷	۵	۵	۴	۳	۲	۱	۰	$\sum R$

منبع: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۷

در این روش ملاک طبقه‌بندی شهرستان‌ها بر اساس شاخص‌های فرهنگس توسعه جدول (۴) می‌باشد.

جدول ۴: مقادیر سنجش توسعه یافتگی شهرستان‌های استان گلستان

کپلند	۳۰ تا ۵۰	۱۰ تا ۳۰	۱۰ تا ۱۰	۱۰ تا ۳۰	وضعیت توسعه
کپلند	بسیار برخوردار	برخوردار	نیمه برخوردار	محروم	بسیار محروم

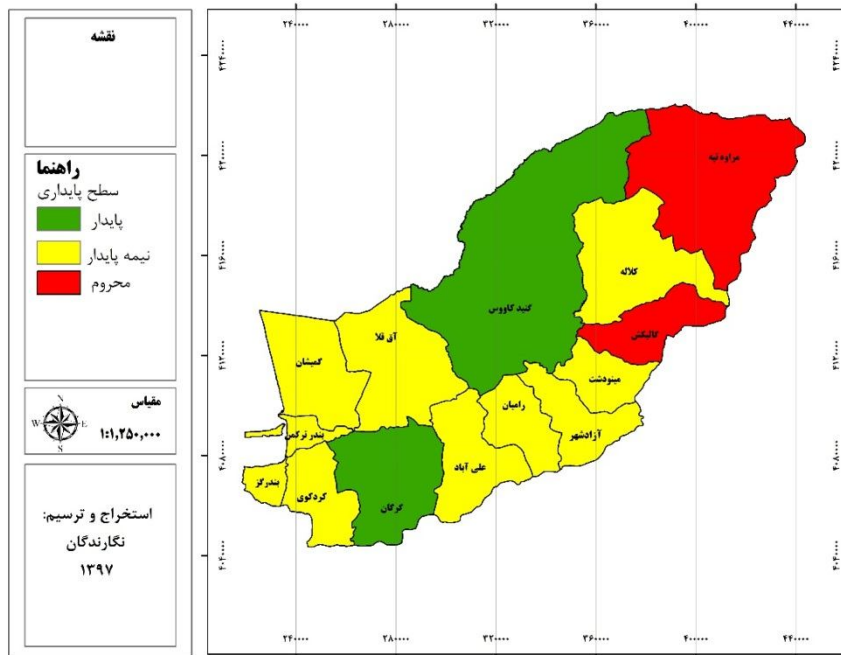
جدول ۵: رتبه‌بندی نهایی با تکنیک کپلند

شهرستان‌ها	$\sum c$	$\sum r$	$\sum c - \sum r$	رتبه	وضعیت توسعه
گرگان	۱۳	۰	۱۳	۱	پایدار
گنبد	۱۲	۱	۱۱	۲	
آزادشهر	۱۱	۲	۹	۳	نیمه پایدار
علی‌آباد	۱۰	۳	۷	۴	
مینودشت	۹	۴	۵	۵	
کلاله	۷	۵	۲	۶	
رامیان	۷	۵	۲	۶	
ترکمن	۶	۷	-۱	۷	
آق‌قلا	۵	۸	-۳	۸	
کردکوی	۴	۹	-۵	۹	
بندرگز	۳	۱۰	-۷	۱۰	
گمیشان	۲	۱۱	-۹	۱۱	
گالیکش	۱	۱۲	-۱۱	۱۲	محروم
مراوه تپه	۰	۱۳	-۱۳	۱۳	

منبع: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۷

برخوردار و محروم قرار گرفته‌اند که نشان می‌دهد در توزیع شاخص‌های مختلف توسعه در سطح استان نابرابری زیادی وجود دارد. جدول (۵) و شکل (۲) رتبه‌بندی نهایی شهرستان‌های استان گلستان را نشان می‌دهد.

در نهایت بر اساس تکنیک کپلند و طبق جدول (۴)، ۱۴/۲۸ درصد شهرستان‌ها برخوردار، ۷۱/۴۲ درصد نیمه برخوردار و ۱۴/۲۸ درصد در رده شهرستان‌های محروم قرار گرفتند؛ بنابراین بیشتر شهرستان‌های استان در سطح شهرستان‌های نیمه

شکل ۲: توزیع فضایی شاخص‌های فرهنگی در سطح استان گلستان، ۱۳۹۷

مناطق جریان توسعه، موجب ایجاد شکاف و تشدید نابرابری منطقه‌ای می‌شود که خود مانعی در مسیر توسعه است. براین اساس، مطالعه نابرابری‌های اقتصادی، آموزشی، اجتماعی و رفاه منطقه‌ای و استانی، یکی از اقدامات ضروری و پایه‌ای برای برنامه‌ریزی و اصلاحات در جهت تأمین رشد اقتصادی همراه با عدالت اجتماعی و اصلاح آرایش فضایی اقتصاد ملی و منطقه‌ای می‌باشد. این امر می‌تواند تخصیص منابع را با هدف رفع نابرابری‌های منطقه‌ای تحت تاثیر قرار دهد (محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۴). از این رو، مطالعه مناطق و نواحی شهرستان‌های یک استان در ابعاد فرهنگی، می‌تواند برنامه‌ریزان و سیاستگذاران اقتصادی-اجتماعی را در اتخاذ تصمیمات و اجرای برنامه‌های مناسب در جهت کاهش نابرابری‌های ناحیه، یاری رساند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

دستیابی به توسعه فرهنگی و استفاده از منابع، نیازمند برنامه‌ریزی اصولی، کارآمد و اجرای دقیق آن است، این مهم در گرو شناخت جامع و آگاهی دقیق از امکانات، فرصت‌ها، توان‌ها و محدودیت‌هایی است که در رسیدن به وضع مطلوب با آن روبرو هستیم. در ایران، تفاوت‌ها و نابرابری‌های ناحیه‌ای با نرخ نگران کننده‌ای در حال افزایش بوده است، این وضعیت به بروز مشکلات جدی نظیر مهاجرت از مناطق محروم به نواحی برخوردار و توسعه یافته‌تر منجر شده است (شیخ‌بیگلو و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۹۲). رتبه‌بندی مناطق برحسب میزان توسعه یافتگی اقتصادی-اجتماعی اغلب به عنوان یک مسئله تصمیم‌گیری چندشاخصه مورد ملاحظه قرار می‌گیرد که برای مواجهه با آن، روش‌های متنوعی وجود دارد (Martic & savic, 2001: 85). عدم توازن در بین

برخوردار و شهرستان‌های مراوه تپه و گالیکش جزء شهرستان‌های محروم استان گلستان می‌باشند. در کل شهرستان‌های استان گلستان سطح متفاوتی از میزان برخورداری را از نظر شاخص‌های مذکور دارند و امکانات فرهنگی هماهنگ در آن‌ها دیده نمی‌شود. به عبارت دیگر، نتایج حاصل از بررسی نشان می‌دهد که در توسعه نامتعادل امکانات و فضاهای فرهنگی شهرستان‌های استان گلستان؛ وجود ساختار خاص نظام برنامه‌ریزی و پیروی از الگوی توسعه (مرکز-پیرامون) حاکم است. به طوری که بیشتر امکانات فرهنگی در مرکز استان می‌باشد و به مراکز پیرامونی توجه کمتر شده است؛ لذا در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، توجه بیش‌تر به مناطق محروم از حیث شاخص‌های فرهنگی، با کاربرد بهینه منابع در برنامه‌ریزی متوازن ضروری است. به بیان دیگر برای کاهش این نابرابری‌ها در بین مناطق، توجه به برنامه‌ریزی ناحیه‌ای و پیروی از سیاست‌های متعادل و متوازن در ایجاد فرصت برابر برای منابع در تمام شهرستان‌های استان است.

پیشنهاده‌ها

با مشخص شدن سطوح توسعه هر یک از شهرستان‌ها، می‌توان پیشنهادهای زیر را بیان نمود. با توجه به پیامدها و آثار گسترده نامطلوبی ناشی از عدم تعادل‌های ناحیه‌ای، که در قسمت‌های قبل به آن اشاره شد، توجه به رهیافت تعادل و توازن ناحیه‌ای برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاری فرهنگی، بسیار ضروری است. به منظور کاهش شکاف فرهنگی موجود میان شهرستان‌های استان و توزیع عادلانه امکانات پیشنهاد می‌شود که در مرحله اول شهرستان‌های بسیار محروم در اولویت توسعه قرار گرفته و سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه اجتماعی و فرهنگی طی یک برنامه دو ساله، گسترش خدمات و امکانات را در این شهرستان‌ها مورد توجه قرار دهند. در مراحل بعدی، توجه همزمان به گسترش خدمات مذکور در شهرستان‌های محروم و متوسط طی یک برنامه میان مدت ضروری است. و نهایتاً توسعه تمام شهرستان‌های

نخستین قدم در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای شناسایی وضع موجود آن نواحی است، و این شناسایی خود مستلزم تجزیه و تحلیل بخش‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی است. برای تشخیص اعتبارات و منابع میان مناطق مختلف شناسایی جایگاه منطقه در بخش‌های مربوط، و رتبه‌بندی سطوح بهره‌مندی از مواهب توسعه ضروری است. یکی از راه‌های رسیدن به توسعه، داشتن برنامه‌ریزی درست و به همراه توزیع عادلانه امکانات مطابق با نیازها و توان‌های بالفعل و بالقوه مناطق می‌باشد. با توجه به اینکه استان گلستان نقش کلیدی در توسعه کشور بر عهده دارد، بنابراین برای اینکه بتواند این نقش را به درستی ایفا کند باید آنچه که مانع از ایفای درست این نقش می‌شود را بر طرف کرد که یکی از آن‌ها ایجاد تعادل و توزیع متعادل امکانات نه تنها در سطح شهرستان‌ها بلکه در سطح خود استان است. نتایج حاصل از این تحقیق، مسئولان برنامه‌ریزی استان را قادر می‌سازد اصلاحات لازم را در سیاست‌ها و تعیین اولویت‌ها در سرمایه‌گذاری به عمل آورند تا ناهماهنگی‌های توسعه در شهرستان‌ها بر طرف شود. استان گلستان یکی از استان‌های مرزی کشور است؛ همچنین این استان با داشتن فرهنگ و تاریخ غنی از قدیم الایام، همواره نقش برجسته‌ای را در کشور ایفا نموده است و بررسی شاخص‌های فرهنگی در این پژوهش با استفاده از تکنیک‌های SAW، VIKOR و TOPSIS نشان‌دهنده وخامت اوضاع این استان از لحاظ توسعه یکپارچه است. نتایج به دست آمده از تحقیق حاکی از آن است که شهرستان گرگان رتبه ۱ و شهرستان مراوه تپه رتبه ۱۴ را بین ۱۴ شهرستان استان گلستان کسب کرده است. مطابق بررسی‌ها و تحلیل‌های انجام شده، شهرستان‌های استان گلستان از نظر اولویت‌بندی به سه گروه تقسیم می‌شوند. شهرستان‌های گرگان و گنبد در بالاترین سطح توسعه قرار می‌گیرد و برخورداری‌ترین شهرستان‌ها قلمداد می‌شوند. شهرستان‌های علی آبادکتول، آزادشهر، مینودشت، کلاله، کردکوی، بندر ترکمن، رامیان، آق قلا، بندرگز، گمیشان در مرتبه بعدی توسعه با عنوان نیمه

۱۲. رضوانی، محمدرضا. ۱۳۸۳. سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سنندج. مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، شماره سوم.

۱۳. رضوانی، محمدرضا. بهمن صحنه. ۱۳۸۲. سنجش سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی با استفاده از روش منطق فازی مطالعه موردی: دهستان‌های شهرستان‌های بندرترکمن. روستا و توسعه، شماره دوم.

۱۴. زیاری، کرامت‌الله. اسحاق جلالیان. ۱۳۸۷. مقایسه شهرستان‌های استان فارس بر اساس شاخص‌های توسعه ۱۳۵۵-۱۳۷۵. جغرافیا و توسعه، شماره ۱۱، صص ۷۷-۹۶.

۱۵. زیاری، کرامت‌اله. ۱۳۷۹. سنجش درجه توسعه یافتگی فرهنگی استان‌های ایران. مجله نامه علوم اجتماعی، شماره ۱۶.

۱۶. سالنامه آماری استان گلستان. ۱۳۹۲. استانداری استان گلستان.

۱۷. سرخ‌کمال، کبری. مریم بیرانوندزاده، و سیدمحمود زنجیرچی. ۱۳۹۰. سطح‌بندی شهرستان‌های استان خراسان رضوی از لحاظ مولفه‌های توسعه یافتگی فرهنگی. مجله برنامه‌ریزی فضایی، سال اول، شماره دوم، ۹۵-۱۰۸.

۱۸. شیخ‌بیگللو، رعنا. مسعود تقوایی و حمیدرضا وارثی. ۱۳۹۱. تحلیل فضایی محرومیت و نابرابری‌های توسعه در شهرستان‌های ایران. رفاه اجتماعی، سال دوازدهم، شماره ۴۶.

۱۹. صالحی امیری، سیدرضا. ۱۳۸۶. مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی، تهران، ققنوس.

۲۰. عطایی، محمد. ۱۳۸۹. تصمیم‌گیری چند معیاره. شاهرود، دانشگاه صنعتی شاهرود، چاپ اول.

۲۱. فاضل‌نیا، غریب. ۱۳۸۹. ارزیابی برنامه‌های توسعه فرهنگی در مناطق روستایی بخش مرکزی شهرستان رستم. فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره ۳، ش ۳.

۲۲. فاضلی، محمد. ۱۳۷۹. راهبردهای علمی توسعه فرهنگی. تهران، انتشارات تبیان.

۲۳. فنی، زهره. ۱۳۸۸. بررسی ابعادی از تحولات فرهنگی شهر (مطالعه موردی: مناطق ۱ و ۱۲ شهر تهران). پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۶۸، تهران.

۲۴. قدیری معصوم، مجتبی. کیومرث حبیبی. ۱۳۸۳. سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی شهرها و

استان در یک برنامه بلند مدت حائز اهمیت فراوان است.

منابع

۱. ازکیا، مصطفی و غلامرضا غفاری. ۱۳۸۴. جامعه شناسی توسعه. انتشارات کیهان، چاپ پنجم، تهران.

۲. اصغرزاده، علی. رجب حسانی و فرهاد ولی‌پور. ۱۳۹۰. ارزیابی عملکرد مدیران با به کارگیری روش ۳۶۰ درجه و تکنیک تصمیم‌گیری ویکور، مطالعات مدیریت صنعتی، ۹(۲۳): ۲۱-۴۸.

۳. افضل‌ی، رسول. ۱۳۸۷. جغرافیای فرهنگی دولت سرزمینی در ایران، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۶۶، تهران.

۴. اکبری، نعمت‌اله و زاهد مرادی. ۱۳۸۷. بررسی اقتصادی و تعیین اولویت‌های سرمایه‌گذاری صنعتی استان کردستان، پژوهشنامه‌ی علوم انسانی و اجتماعی علوم اقتصادی، سال هشتم، شمار ۳، پیاپی ۳۰. پاییز.

۵. امیری، مهدی. ۱۳۸۶. تصمیم‌گیری گروهی برای انتخاب ابزار ماشین با استفاده از روش ویکور فازی. مطالعات مدیریت صنعتی، ۶(۱۶)، ۱۶۷-۱۸۸.

۶. امین بیدخت، علی‌اکبر. ۱۳۸۵. رتبه‌بندی سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان سمنان. مجله آموزش جغرافیا، دوره بیست و یکم، شماره ۱۰، انتشارات وزارت آموزش و پرورش.

۷. بزاززاده، مهدی، هاشم دادش‌پور و شریف مطوف. ۱۳۹۳. بررسی و تحلیل عوامل کلیدی موثر بر توسعه منطقه‌ای با رویکرد آینده‌نگری منطقه‌ای (مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی). برنامه‌ریزی فضایی، سال چهارم، شماره دوم، تابستان، صص ۴۷-۱۰۴.

۸. تقوایی، مسعود. اکبری، محمود. ۱۳۸۸. تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه در مادرشهرهای منطقه‌ای ایران، جغرافیا، شماره ۲۱.

۹. تودارو، مایکل. ۱۳۸۷. توسعه اقتصادی در جهان سوم (غلامعلی فرجادی)، تهران، انتشارات کوهسار.

۱۰. حاتمی نژاد، حسین و سمیرا نوذری. ۱۳۸۵. دیدگاه جغرافیای فرهنگی و شهر. مجله سپهر، دوره پانزدهم، شماره پنجاه و نهم.

۱۱. حکمت نیا، حسن. میر نجف موسوی. ۱۳۸۵. کاربرد مدل در جغرافیا با تاکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای. علم نوین.

۳۴. وحید، مجید. ۱۳۸۶. بحثی در سیاست‌گذاری فرهنگی. فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۷، شماره ۳.
۳۵. الیاسی، حمید. ۱۳۶۸. واقعیات توسعه نیافتگی. تهران. شرکت سهامی انتشار.
36. Bar-Ella, Raphael, Schwartz, Dafna, 2006. Review Regional development as a policy for growth with equity: The State of Ceara (Brazil) as a model, 13:140-155.
37. Dawson, J.I. 2001. Latvia's Russian minority: balancing the imperatives of regional development and environmental justice, Political Geography, 20: 787-815.
38. Diamantini, Corrado. and Bruno Zanon. 2000. "Planning the urban sustainable development the case of the plan for the province of trento, Italy, Elsevier Science Ltd.
39. Hadder, R. 2003. Development Geography, Rutledge, London, New York
40. Lee, Yung-Jaan, Huang, Ching-Ming, 2007. Sustainability index for Taipei.
41. Martić, M. and Savić, G. 2001. An application of DEA for comparative analysis and ranking of regions in Serbia with regards to social-economic development, European Journal of Operational Research, 132: 343-356.
42. McCann, E.J. 2002. The Cultural Politics of Local Economic Development: Meaning-Making, Place-Making, and the Urban Policy Process, Geoforum, 33: 385-398.
43. Robert Riddell, 2004. Sustainable Urban Planning 'Tipping the Balance', Blackwell publishing.
44. Rosenstein, Carole 2011. Cultural development and city neighborhoods, City, Culture and Society, 2: 9-15.
45. Shen, G., and Huang, X. (2011) Advanced Research on Computer Science and Information Engineering, Wuhan, China.
- شهرستان‌های استان گلستان. نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۳، صص ۱۴۳-۱۷۰.
۲۵. کبیری. فاطمه، اصغر صراف‌زاده. ۱۳۸۹. بررسی نقش اینترنت در توسعه فرهنگی. مجله مدیریت فرهنگی، سال چهارم، شماره نهم، صص ۴۶-۵۹.
۲۶. کلانتری، خلیل. ۱۳۹۱. مدل‌های کمی در برنامه‌ریزی شهری - منطقه‌ای. فرهنگ صبا، تهران.
۲۷. محمدی، جمال. ۱۳۸۱. تحلیلی بر مفاهیم کمی و نقش آن در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای. مجله فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، سال دوم.
۲۸. محمدی، جمال. اصغر عبدلی و محمد فتحی بیرانوند. ۱۳۹۱. بررسی سطح توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان لرستان به تفکیک بخش‌های مسکن و خدمات رفاهی - زیربنایی، کشاورزی و صنعت. نشریه تحقیقات کاربری علوم جغرافیایی. سال دوازدهم، شماره ۲۵.
۲۹. محمدی، جمال، احمد شاهینوند و مرضیه سلطانی. ۱۳۹۰. تحلیلی بر توزیع فضایی خدمات فرهنگی و تعیین سطوح برخورداری استان‌های ایران. فصلنامه انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال نهم، شماره ۲۹، صص ۱۵۰-۱۶۴.
۳۰. مشکینی، ابوالفضل. اکرم قاسمی. ۱۳۹۱. سطح‌بندی شهرستان‌های استان زنجان بر اساس شاخص‌های توسعه فرهنگی با استفاده از مدل TOPSIS. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال دوم، شماره ۷، صص ۱۱-۱.
۳۱. مقدم، سلمانی، علی جعفری. ۱۳۹۰. شهرستان‌های استان همدان از نظر برخورداری از شاخص‌های منتخب آموزشی. نشریه اندیشه جغرافیایی زنجان، دوره ۵، شماره ۹، بهار و تابستان ۱۳۹۰، صفحه ۱-۴۴.
۳۲. ملکی، سعید. محمدجواد کاملی‌فر، زهرا کاملی‌فر. ۱۳۹۷. تحلیل فضایی شاخص‌های توسعه اقتصاد منطقه‌ای در استان آذربایجان شرقی. مجله آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۸، شماره ۲۷، بهار ۱۳۹۷.
۳۳. میره‌ای، محمد. هادی علیوردیلو، سهراب امیریان، محمود علیوردیلو. ۱۳۹۶. تحلیلی بر نابرابری‌های توسعه بهداشتی و سلامت در منطقه البرز جنوبی. مجله آمایش جغرافیایی فضا، دوره ۷، شماره ۲۶، زمستان ۱۳۹۶.